

*Аліса Ложешник,
кандидат історичних наук,
провідний бібліотекар НБ ОНУ ім. І. І. Мечникова;
Ніла Ложешник (с. Йосипівка)
вчитель вищої категорії Йосипівського НВК*

СЕЛО ЙОСИПІВКА ЗАХАРІВСЬКОЇ ВОЛОСТІ ТИРАСПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ У ВОЛОДІННІ РОДУ КНЯЗІВ АРГУТИНСЬКИХ-ДОЛГОРУКИХ

Дослідження історії багатьох сіл сучасної Одеської області кінця XVIII – початку XX ст. тісно пов'язане з дослідженням історії родин місцевих поміщиків-землевласників. Село Йосипівка Захарівської волості Тираспольського повіту тут не є виключенням.

У 90-х роках XVIII ст. російський царський уряд інтенсивно колонізував південноукраїнський регіон. Він щедро роздавав землі поміщикам за умови обов'язкового їхнього заселення кріпаками з «внутрішніх» губерній та колоністами-іноземцями. Зокрема, князь Г. О. Потьомкін сприяв тому, щоб вірменський архієпископ Йосип Аргутинський* разом зі своєю паствою переселились у межі «Очаківської області». У 1792 р. вірмени заснували місто-колонію Григоріополь [1. с. 316], яке мало велику земельну дачу (30 000 десятин), роздану Йосипом Аргутинським своїм родичам. Так, племінникам архієпископа Соломону та Василю Аргутинським було відведено землі, що перейшли з Оттоманської Порти до Російської імперії і знаходились в тодішньому Тираспольському повіті Катеринославського намісництва (на території розташування сучасних українських сіл Йосипівка, Василівка та Захарівка Захарівського району Одеської області).

У «Відомості чотирьох повітів, які склали новоотриману область від Порти Оттоманської і були приєднані до Катеринославського намісництва, 1792 р.» у повіті №2 згадуються села Йосипівка, Василівка, Захарівка князів Соломона

та Василя Аргутинських-Долгоруких, де налічувався 131 мешканець (71 чоловік та 60 жінок), було 12 000 дес. землі під посіви та 100 дес. землі під випас корів, овець та кіз (луки, байраки, гайочки) [2. с. 311–312].

З самого початку маєток Аргутинських-Долгоруких належав до великих маєтків Херсонської губернії. Біля панського будинку був посаджений сад, який перетинали трояндові алеї. Його стан визначався кількістю десятин землі, а не кількістю кріпосних, тому що населення поміщицьких дач зростало повільно. В 1794–1795 рр. був проведений черговий перепис населення з метою визначення кількості оподаткованого населення. Саме за ним на 1796 р. в с. Йосипівка, яке знаходилося біля балки Лайки, вже нараховується 143 господарства, де мешкало 798 осіб (432 чоловіки та 366 жінок). Селяни Йосипівки займалися скотарством, землеробством, садівництвом, виноградарством... на селі були побудовані винний погреб та корчма [3. с. 360].

Відсутність надії на покращення свого побуту вилилась у селян в прагнення до бродяжництва, яке стало наприкінці XVIII ст. звичним явищем; лише сімейні зв'язки та наявність невеликого господарства втримували їх на панській землі. Намагаючись припинити бродяжництво, 12 грудня 1796 р. Сенат Російської імперії видав указ «Про припинення самовільного переходу поселян з місця на місце і способи задоволення власників, які потерпіли від цих переходів, та про штрафи за прийом і утримування біженців», який поклав початок кріпацтву на півдні України.

Князь Аргутинський-Долгорукий, як і інші місцеві землевласники, став «закріплювати в селянство поселенців», що проживали тут раніше. Селяни мали працювати на свого пана три дні на тиждень. Та в умовах степового клімату часто виникала спішна, невідкладна робота, наприклад, збирання вчасно всього посіяного хліба, не даючи йому перестоятись. Для цього Василь Аргутинський-Долгорукий «вигонив на панщину» селян на чотири, п'ять і навіть шість днів, за рахунок днів панщини наступного тижня, коли не було потреби у роботі. Місцевих селян примушували вишачувати поміщику десятю частину свого врожаю, відда-

вати кожну десяту вівцю та 12 днів на рік безкоштовно працювати на землевласника, а 7 днів – з платою по 25 копійок на день [4. с. 51, 52, 81-85].

Князь рахував своєю власністю власність селянина, на підставі того, що сам селянин належав йому; але так як за законами поміщики не мали права відчужувати власність селянина, то вважав за можливість користуватися нею з найбільшою користю. Чим багатшим був селянин, тим більшим тягарем падала на нього панщина. Здебільшого селяни займалися обробіткою землі для власного харчування. Залишки продукції, яку вирощували селяни на індивідуальних наділах, продавалися на базарах, що діяли у містечках Захар'івці, Павлівці, Затишші, та на ярмарках [5. с. 81].

У 1807 р. повірений князя Аргутинського-Долгорукова титулований радник Власов звернувся до Новоросійського генерал-губернатора, повноваженого намісника Бессарабської області графа М. С. Воронцова з проханням влаштувати в Захар'івці ярмарок та перетворити селище на містечко. Аргументував повірений це тим, що князь Давид Аргутинський-Долгорукий, проводячи торгові ярмарки, вибрав велику територію, розташовану у зручному місці, забезпечену водою, трактирами, лавками, підвалами. Звернення від князя про дозвол проводити ярмарки співпадало і з іншими проханнями, які надходили з навколишніх селищ, зокрема землевласниці Туманової з містечка Павлівка [6. арк. 1-2].

Розглядаючи продукцію, яку продавали на базарах, можна зробити висновок, що наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у селі вирощували пшеницю, жито, ячмінь, овес, картоплю, кукурудзу, просо, гречку. Найдорожче у 1802 р. цінувались гречка (80 коп. за пуд в Захар'івці), пшениця (75-76 коп. за пуд), овес (72-74 коп. за пуд), картопля була найдешевшою з перелічених культур (13-14 коп. за пуд) [7. с. 230]. Продавали на базарах й худобу: коней, волів, корів, овець, свиней.

На ярмарки часто приїжджали власники салганів. Якщо порівняти ціни на худобу для салганів (ялові корови – 15-16 крб., воли – 20-25 крб.) та на худобу, яку закуповували для роботи, то можна зробити висновок, що найдорожче цінувалась у господарстві робоча худоба: воли (їхня ціна дохо-

дила до 100-130 крб.), коні - 42-55 крб., корови - 42-43, свині - 9-11, вівці - 4-6 крб. [7. с. 229].

Покращенню умов соціально-економічного розвитку сприяло те, що царський уряд у 1829 р. дозволив зобов'язаним поселянам залишати своїх поміщиків і купувати землю. Однак скористатися цими «пільгами» селяни не завжди могли, бо були в боргах у панів, не мали грошей на купівлю землі. Відпускаючи на волю кріпаків, поміщик виділяв їм лише трохи більше 10% власної землі. Але й та була переважно малопридатна для хліборобства, розкидана по балках та ярах. Наділи йосипівських селян не перевищували 5-6 десятин. На 1846 р. маєток князів Аргутинських-Долгоруких займав площу 17500 десятин, на середину 1860-х років володіння Олександра Миколайовича Аргутинського-Долгорукого розкинулись на 3915 дес. 1200 кв. саженой [8, арк. 10]. Крім землі, яка оброблялась селянами, князь володів 800 дес. лісу, в якому переважали дубові, кленові, берестові насадження, та 4 ставками.

Василь Аргутинський-Долгорукий замовив з-за кордону машину Мак-Коршика для косіння зернових та парову машину. Але в господарствах місцевих селян було багато старих возів та поперечних і грубо виготовлених плугів, які постійно ламались. Князі Аргутинські-Долгоруки побудували цегельний, вальцевий млин, що використовував енергію води невеличкої безіменної річки. Це стало неабияким полегшенням для селян. Вони мали можливість користуватись млином безкоштовно (плата за помол зерна бралась лише з приїжджих, і тому прибуток, який приносив млин, становив у 4 рази менше, ніж прибуток, який приносив шинок: прибуток млина 100 крб. на рік, прибуток шинку - 400 крб.) [8. арк. 11].

Населення села Йосипівки протягом ХІХ ст. значно зросло (лише у 1860-х роках в маєтку О. Аргутинського-Долгорукого проживало 40 родин, що обслуговували князів та порались на господарчому дворі) [8. арк. 10]. Зростання населення відбувалось значною мірою за рахунок «нових осіб різного стану», які прибували з різних місцевостей й одержували землю на правах десятинщиків. Їх приваблювало те, що де-

сятина виплачувалась частиною урожаю, а не грішми; в не-врожайні роки їм було легше розраховуватись з поміщиком. Особливо зросла категорія десятинщиків після реформи 1861 р. За її умовами, частина колишніх кріпаків відмовлялася від землі, не маючи змоги сплатити великий викуп за наділену землю, і переходила до стану десятинщиків.

У 1861 р. селян чекало інше нововведення – оброк, що забирав більшість врожаю. Природно, виникло обурення. На початку квітня 1861 р. селяни Йосипівки відмовлялись виходити на роботу, виконувати обов'язкові повинності. Земський справник інформував повітову владу, що «селяни відмовляються працювати і не звертають ніякої уваги на місцеву владу». Оцінивши події і намагаючись попередити розповсюдження бунту в сусідні села волості, херсонський губернатор наказав одеському генерал-губернатору послати до села військову частину. Представники влади вирішили арештувати селянських ватажків і покарати найактивніших протестувальників. Лише через 14 днів з початку «заворушень» тираспольський голова земської управи інформував одеського генерал-губернатора про відновлення порядку в Йосипівці. Після покарання активістів бунту влада мала погодитися з вимогами селян, і як компроміс постановила: селянин мав один день замість трьох працювати на землях пана, а хто не бажав працювати – сплачував оброк.

Надія селян на «дарування справжньої волі» не справдилася. 27 березня 1863 р. селяни двох сіл – Василівки та Йосипівки – в кількості 500 чоловік, озброївшись палицями, відмовились підкорятись поміщикам. Цей виступ селян змогли подавити знову лише збройні сили царської армії [9. с. 211]. Виступи селян змусили князів Аргутинських-Долгоруких піти на значні поступки, що врешті-решт призвело до зuboжіння панського маєтку. Вся земля була віддана спочатку селянам в оренду з оплатою від 4 до 6 крб. за десятину. Але після селянських виступів десятина, яку селяни мали віддавати поміщикам, зменшилась і вже на 1868 р. становила 1/3, а подекуди навіть 1/4 частини попередньої плати. Значно здешевів і випас худоби.

Життя селян покращилось, а матеріальні справи князів погіршилися. 1 вересня 1868 р. князі Аргутинські-Долгоруки вперше змушені були закласти свій маєток. Земський банк Херсонської області виділив під заставу князеві 51 200 крб. [7. арк. 1]. У 1875 р. князь Аргутинський-Долгорукий звертається до правління Земського банку Херсонської губернії з проханням виділити додаткові кошти під довгострокову заставу. Маєток був оцінений на суму 195 800 крб. [7. арк. 16]. Після того як князь не зумів внести встановленого платежу за три півріччя, його маєток та землі, на яких розташовувалось с. Йосипівка, були виставлені на торги (20 квітня 1877 р. на основі Уставу Земського банку). Оголошення про продаж земель та маєтку були вміщені одночасно в «Одеському віснику», московських та петербурзьких газетах [7. арк. 72].

6 лютого 1880 р. у правління Земського банку відставним поручиком Ісідором Францовичем Павловським, довіреною особою Олександра Павловича та Ганни Іванівни князів Абамелік**, було внесено 10704 крб. 40 коп. під заставу маєтку князя О. М. Аргутинського-Долгорукого. Так в Йосипівці найбільшими та найбагатшими землевласниками стали князі Абамелік. На той час Олександр Павлович Абамелік вже володів 8150 дес. землі «для обробітку» [10. с. 76] у Тираспольському повіті. Разом із землею Аргутинських-Долгоруких (3915 дес.) князі Абамелік отримали й борг у розмірі 101 100 крб., який був відразу ж заплачений, та встановлені платежі по заставах (попередній та додатковий). Після уплати боргу нові князі почали цікавитися кількістю землі та розміром боргів в селах Василівка, Давидівка та Балашовка князя Йосипа Давидовича Аргутинського-Долгорукого та в містечку Захар'ївці князя Василя Миколайовича Аргутинського-Долгорукого [7. арк. 76, 152].

Нижче вперше публікуються документи земського банку Херсонської губернії, які зберігаються в Державному архіві Одеської області (ДАОО), що стосуються одного з видів купівлі-продажу земельних ділянок - виплати боргу земському банкові Херсонської губернії. В документах збережено орфографію та стиль написання.

Література:

1. Армяно-григорианские архиереи в Новороссии и Бессарабии // ЗООИД. – Одесса, 1875. – Т. 9. – С. 315-318.
2. Материалы для истории Новороссийской Армяно-Григорианской епархии // ЗООИД. – Одесса, 1875. – С. 303-314
3. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. – Херсон: тип. Губ. правления, 1896. – 544 с.
4. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. – Херсон, 1899. – Вып. 4. – 115 с.
5. Базарные пункты на 1904 год // Сборник Херсонского земства. – 1904. – №3. – С. 78-85.
6. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 190. – Спр. 7 (Дело о дозволении помещицы Тираспольского уезда Анны Тумановой иметь в местечке ее ярмарки). – Арк. 1-2.
7. Базарные цены на скот и зерно // Сборник Херсонского земства. – 1902. – №7. – С. 227-231.
8. ДАОО. – Ф. 249. – Оп. 1. – Спр. 129. – Арк. 10.
9. Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян за 1857-1875 гг. – СПб., 1885 – 1546 с.
10. Список землевладений Тираспольского уезда. Составлен к 20 августа 1892 г. по поземельным книгам, сообщениям старшего нотариуса Одесского окружного суда и другим материалам. – Тирасполь: изд. Тираспольской уездной земской управы, 1892. – 380 с.

Додатки.

В правленіе земского банка Херсонской губернии

Землевладельца Тираспольского уезда князя

Александра Николаевича Долгорукого

Объявление

По займу подъ залогъ имения моего при селе Осиповка сделанному 1 сентября 1868 года на суму 51200 рублей из 4 серий, przeprowadzając въ уплату капитала и процентовъ за 7 полугодія наличными 1725 рублей, всего 1795 рублей. Въ полученіи означенныхъ денегъ прошу выдать мне квитанцію.

1871 года сентября 4 дня.

По порученію князя Александра Аргутинского князь Николай Васильевич Аргутинский.

(ДАОО. – Ф. 249 (Земський банк Херсонської губернії). – Оп. 310. – Спр. 327. – Арк. 1)

В правленіе земского банка Херсонской губерніи
Къ оценке

Землевладельца Тираспольского уезда полковника
Александра Николаевича князя Аргутинского-Долгорукого

Заявленіе

Представляя при етомъ сведеніе изъ имения моего, состоящаго Тираспольского уезда при селе Осиповка 391512 десятинь имею честь покорнейше просить правленіе Банка, выдать мне дополнительную ссуду, какая будетъ причитаться по уставу Банка. Залоговое свидетельство и планъ имения находится при делахъ банка. Полковникъ князь Александръ Аргутинский-Долгорукий.

Сведеніе

Объ имении принадлежащемъ полковнику Александру Николаевичу князю Аргутинскому-Долгорукому Херсонской губерніи Тираспольского уезда при селе Осиповка.

1. Пространство, т. е. количество десятинь закладываемого имения, за исключеніем крестьянского или царанского удела – 3915 десятинь 1200 кв. саж.

Границы: съ севера, востока, юга и запада. Съ севера земли князей Осипа и Николая Аргутинских-Долгоруких

В имении етомъ заключается:

а) лесовъ – какого качества въ одномъ ли участке или въ разных и сколько в каждомъ – лесовъ дубового, кленового, бересту 800 дес. въ 10 участкахъ

б) угодій почему-либо особенно замечательныхъ какіе водопой, дороги и розстояніе отъ городовъ, торговыхъ местечекъ и отъ ближайшей почтовой станціи съ означеніемъ названія оной – водопой изъ 4 прудов и 20 колодцев, селеніе находится отъ Тирасполя 55 верствъ, Одесса 140 верствъ, и отъ станціи железной дороги Затишье 17 верствъ.

в) сколько десятинь засевається ежегодно владельцемъ и сколько сенокоса – все земля отдана в аренду.

г) сколько десятинъ отдается в наемъ десятинщикамъ съ показаніемъ получаемого дохода. Если же именіе отдано въ аренду по контракту, то на какой строкъ и по какой цене; приче́мъ следуетъ положить копию контракта – земля отдана в аренду отъ 4 до 6 рублей в годъ за десятину.

д) сколько десятинъ отведено въ постоянное пользованіе крестьянъ или царанъ, съ показаніемъ получаемыхъ отъ нихъ повинностей – наделовъ нетъ.

2. О населеніи именія сколько душ населено в именіи – в именіи числено крестьянъ собственниковъ 40 семейств.

3. О доходахъ съ лытей, мельницъ, рыбной ловли и т. п. – шинокъ приносящій доходу 400 руб. и мельница – 100 руб. в год.

4. О хозяйственныхъ строеніяхъ – господскій домъ в 12 комнатахъ, кирпичный, кухня с 5 комнатами, амбаръ, конюшни, ледникъ, погребъ.

5. О стоимости именія по мненію владельца – 250000 руб.

6. О количестве недоимокъ, по именіи имеющихся – недоимокъ нетъ.

Подпись владельца: полковникъ князь Александръ Аргутинскій-Долгорукий

Адресъ владельца: на железной дороге Затишье.

(ДАОО. – Ф. 249 (Земскій банк Херсонської губерніи). – Оп. 310. – Спр. 327. – Арк. 9-11)

Удостовереніе

Правленіе Земского Банка симъ удостоверяетъ, что 6 февраля (1880) внесены в кассу Земского Банка 10 674 рубля 40 коп. отставнымъ поручикомъ Исидоромъ Франзовичемъ Павловскимъ, действующемъ по доверенности князя Александра Павловича Абамелика, данной по праву переверія отъ княгини Анны Ивановны Абамеликъ для зачисленія денегъ Банку по залогу именія князя Александра Николаевича Аргутинского-Долгорукого Тираспольского Уезда при селе Осиповка. В полученіи указанной суммы выдана квитанція Земского Банка от 6 февраля.

(ДАОО. – Ф. 249 (Земскій банк Херсонської губерніи). – Оп. 310. – Спр. 327. – Арк. 152)

В правление земского банка Херсонской губернии.

Княгини Анны Ивановны Абамелик

Заявление

Изъ заложенного въ Земскої Банке недвижимого имения моего при селе Осиповка Тираспольского уезда в количестве 3915 дес. 1200 кв. саж. я желаю продать 800 дес. с переведениемъ на покупателя причитающагося на эту землю части долга Земскому Банку въ той сумме, которая причитается по расчету правления банка. А потому покорнейше прошу выдать на эту продажу надлежащего распоряженія.

Два р. канцелярского сбора при сим представляю, а геометрический планъ и сведеніе представляю вслед за сим.

Г. Одесса октября 4 дня 1885 года.

Княгиня Анна Ивановна Абамелик.

(ДАОО. – Ф. 249 (Земський банк Херсонської губернії). – Оп. 310. – Спр. 327. – Арк. 16)

* Аргутінські-Долгорукіє (Аргутяни, Аргуташвілі) - вірменський князівський рід. Нащадки гілки Закарянов / Мхаргдзелі. Зараховані до князів Російської імперії згідно з указами 1783, 1850 рр. Рід веде походження від князя Аргута - нащадка князів Закарянов, або князів Гасан-Джалаліанов, правителів вірменського Хаченського князівства (Арцах). Йосип (Аргутінській-Долгорукий) (1743-1801) був Католикосом всіх вірмен.

** Абамелік (Абамелек - вірменський князівський рід на території Російської імперії і Грузії. Представники цього древнього вірменського роду переселилися до Грузії 1421 р. У 1800 р., після того як донька священика Симона Абамелік Олена стала дружиною царя Картлі-Кахетинського царства Давида XII Багратіоні, тифліська гілка роду була зведена грузинським царем до стану князів третього ступеня. У Російській Імперії рід був визнаний як князівський 1850 р.